

ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ

Αρχιτεκτονική Κληρονομιά: Ώρα μηδέν

Η μαστοριά των προγόνων μας.

◀ Παραδοσιακοί οικισμοί, μια πολύτιμη κληρονομιά που εγκαταλείψαμε.

Ως αρχιτεκτονική κληρονομιά νοείται το σύνολο των μεμονωμένων κτηρίων ή συνόλων της χώρας τα οποία αποτελούν «μνημεία» με την ευρεία έννοια του όρου, δηλαδή κτίσματα ή σύνολα κτισμάτων στα οποία αποδίδονται αξίες μνημείου, όπως η ιστορική, η αρχαιολογική, η καλλιτεχνική, η αισθητική κ.α. Η έννοια της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, δηλαδή, δεν περιορίζεται μόνο στα μεγάλα και σημαντικά μνημεία «εθνικής σημασίας», αλλά, σύμφωνα με τις σύγχρονες αντιλήψεις, επεκτείνεται και καλύπτει και ήσσονος σημα-

σίας κτήρια και κάθε είδους κτίσματα και κατασκευές που αποτελούν δείγματα της οικοδομικής δραστηριότητας του παρελθόντος, από τα αρχαιότερα χρόνια ως, υπό ορισμένες συνθήκες, ακόμη και τις μέρες μας. Ως προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς θεωρείται η διατήρηση και η συντήρηση των μνημείων, μέσω της διαφύλαξης όσο το δυνατό περισσότερων από τις αξίες που αυτά περιέχουν και η υπ' αυτούς τους όρους απόδοση σε αυτά συμβατών χρήσεων, προκειμένου να λειτουργούν προς όφελος της κοινωνίας ως τμήματα τού εν γένει δομημένου περιβάλλοντος της χώρας. Η κατ' αυτό τον τρόπο εννοούμενη προστασία έχει από δεκαετίες γίνει πλέον συνείδηση στις προηγμένες χώρες και έχει θεσμοθετηθεί μέσω διεθνών συμβάσεων όπως ο Χάρτης της Βενετίας, η διακήρυξη του Άμστερνταμ, η Σύμβαση της Γρανάδας κ.ά.

Ξεκινώντας μια προσπάθεια εκτίμησης της κατάστασης και των δεδομένων στον τομέα της προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στην Ελλάδα σήμερα, πρέπει κανείς, όσο και αν κινδυνεύει να πει πράγματα οδυνηρά, να κάνει την κοινότοπη διαπίστωση ότι κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, κατά την περίοδο, δηλαδή, που στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες έγιναν στον τομέα αυτόν καίρια βήματα, στην Ελλάδα συντελείται μια ανεπάρθρωτη καταστροφή της αρχιτεκτονικής

Βράβευση της Europa Nostra στη Μονή Καστροσυκιάς Πρέβεζας.

κληρονομιάς της χώρας, όπως, εξάλλου και του φυσικού της περιβάλλοντος. Η καταστροφή, η οποία αφορά τόσο τα μεμονωμένα ιστορικά κτήρια όσο τα σύνολα στα οποία αυτά εντάσσονται, συντελείται με δύο τρόπους:

Ο πρώτος είναι η κατεδάφιση «χάριν ανοικοδομήσεως». Πρόκειται για πρακτική που ξεκίνησε συστηματικά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες από τα μεγάλα αστικά κέντρα και με ολοένα επιταχυνόμενους ρυθμούς προχώρησε στις μέρες μας ως το τελευταίο ελληνικό χωριό. Με την κατεδάφιση έχουν αφανισθεί και εξακολουθούν να αφανίζονται όχι μόνο δευτερευούσης σημασίας ιστορικά κτήρια αλλά, πολύ συχνά, ακόμη και σημαντικά μνημεία, προκειμένου να αντικατασταθούν με νέα, στα πλαίσια κάποιας γενικής και ιδιαίτερως αμφίβολης «αξιοποίησης». Σε επίπεδο συνόλων, όπως λ.χ. οι οικισμοί ή τα μοναστήρια, η κατεδάφιση και αντικατάσταση παλαιών κτηρίων με νέα, κατά διάφορους τρόπους ασυμβίβαστα με τον ιστορικό χαρακτήρα των συνόλων, καθώς και οι κάθε είδους μικροεπεμβάσεις και προσηθικές οδηγούν στην, κάποτε τραγική, συνολική αλλοίωση της γενικής μορφής. Στις περιπτώσεις

αυτές ακόμη και αν μέσα στα σύνολα διασώζονται σημαντικά μνημεία, αυτά διατηρούνται εγκλωβισμένα σε ένα συχνά άθλιο και εντελώς απαράδεκτο περιβάλλον.

Η συνειδητοποίηση της καταστροφής που υπέστησαν μεμονωμένα μνημεία και ιστορικά σύνολα από την εντελώς ανεξέλεγκτη ανοικοδόμηση των δεκαετιών του 1950 και του 1960 οδήγησαν μετά τη Μεταπολίτευση του 1974 την Πολιτεία να λάβει μέτρα στο πλαίσιο μιας προσπάθειας ανασχεσης του κακού. Σήμερα, ο απολογισμός αυτής της προσπάθειας είναι αποκαρδιωτικός. Σε πολεοδομικό επίπεδο τα αποτελέσματα είναι εξαιρετικά φτωχά. Πολεοδομικές και ρυθμιστικές μελέτες για συγκεκριμένους οικισμούς –όπως λ.χ. των Καλλιγιά-Ρωμανού για τα Χανιά (Α. Σ. Καλλιγιάς – Α. Γ. Ρωμανός, *Η Μεσαιωνική Πόλη Χανίων*, Αθήνα 1977)– ή περιφέρειες δεν απέδωσαν καρπούς ανάλογους με τη σημασία και την αξία τους, κυρίως εξ αιτίας της ελλιπούς εφαρμογής τους. Η περίφημη «Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης», η οποία ξεκίνησε επί υπουργείας Αντώνη Τρίτση και ήταν η τελευταία ευκαιρία της χώρας να αναδιοργανώσει τις πόλεις εξασφαλίζοντας σε κάποιο βαθμό και την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, ελάχιστα πράγματα απέδωσε, αν δεν απέτυχε τελείως, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες αρκετών από τους μελετητές. Σε πολλές περιπτώσεις ως «ιστορικά κέντρα» χαρακτηρίστηκαν κατά τρόπο αυθαίρετο τμήματα μόνο των πραγματικών ιστορικών κέντρων των πόλεων, ενώ οι όροι δόμησης που θεσπίστηκαν συχνά δεν εξασφάλιζαν όχι μόνο την πραγματική προστασία των παλαιών κτηρίων των ιστορικών κέντρων αλλά ούτε καν τη διαφύλαξη του πολεοδομικού τους χαρακτήρα. Σε επίπεδο αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, η θέσπιση ειδικών κατά τόπους όρων δόμησης και η προώθηση της κατασκευής τυποποιημένων ανά περιοχές κτηρίων, που στις περισσότερες περιπτώσεις οδηγεί στην παραγωγή κακεκτύπων, δεν μπορεί κατά κανένα τρόπο να θεωρηθεί ορθή οδός για την παραγωγή πραγματικής αρχιτεκτονικής. Ας σημειωθεί, επί πλέον, ότι εκατοντάδες ιστορικά κτήρια,

Χαρακτηριστικό δείγμα βορειοελλαδίτικης αρχιτεκτονικής. Δυστυχώς ελάχιστο μέρος της κληρονομιάς αυτής έχει διασωθεί.

συνήθως «κτίσματα συνοδείας» αλλά και σημαντικότερα μνημεία κατεδαφίζονται σε όλη τη χώρα, προκειμένου στη θέση τους να ανεγερθούν «ψευδοπαράδοσιακά» εκτρώματα, με την πεποίθηση ότι αυτό συνιστά διατήρηση της αρχιτεκτονικής μας κληρονομιάς.

Με το πνεύμα των παραπάνω σοβαρών παρανοήσεων συνδέεται ο δεύτερος τρόπος καταστροφής της αρχιτεκτονικής μας κληρονομιάς. Πρόκειται για την καταστροφή ιστορικών κτηρίων, μέσω επεμβάσεων μιας κακώς εννοούμενης αποκατάστασης, ή «αναπαλαίωσης», όπως συνήθως λέγεται, εντελώς λανθασμένα. Οι επεμβάσεις αυτές, οι οποίες χαρακτηρίζονται από έλλειψη σεβασμού στην τυπολογία και στην αυθεντικότητα των υλικών και των τρόπων δομής, συνίστανται στην καθαίρεση μεγάλου τμήματος των ιστορικών κατασκευών των κτηρίων, οι οποίες θα μπορούσαν με τη χρήση κατάλληλης τεχνογνωσίας να διατηρηθούν και να συντηρηθούν, και στην ανακατασκευή τους με όμοια, περίπου όμοια ή με νέα, συχνά «βελτιωμένα», μορφή, με τα ίδια ή με νέα υλικά. Δεν είναι μάλιστα σπάνιες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες το «διατηρητέο» κατεδαφίζεται πλήρως και

ανοικοδομείται – γεγονός που καθιστά τον ίδιο τον χαρακτηρισμό «διατηρητέο», εν ονόματι του οποίου γίνονται τέτοιου είδους επεμβάσεις σε ιστορικά κτήρια, κενό νοήματος. Δεν θα μπορούσε, βέβαια, κανείς να αποδώσει στους μηχανικούς ταπεινά ή σκοτεινά κίνητρα, αλλά να επισημάνει την έλλειψη σχετικής συνείδησης από τη κοινωνία μας εν γένει, τις δυσκολίες τις οποίες δημιουργεί το υφιστάμενο κανονιστικό πλαίσιο που σχετίζεται με την οικοδομή και την εξασφάλισή της έναντι κυρίως δυναμικών καταπονήσεων και, βέβαια, την άγνοια, εξ αιτίας κενών στην επαγγελματική μας εκπαίδευση, των ειδικών τρόπων και μεθόδων που θα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν. Στα παραπάνω θα πρέπει να προστεθούν και οι δυνατότητες της αγοράς, η οποία διακινεί υλικά και τεχνικές χρήσιμα για την ενίσχυση σύγχρονων κατασκευών αλλά απαράδεκτα στην περίπτωση ιστορικών κτηρίων, όπως λ.χ. τη γενική εφαρμογή μανδύων εκτοξευμένου σκυροδέματος (gunite), και την αντικατάσταση όλων ανεξαιρέτως των ξυλοκατασκευών. Δυστυχώς, όποιες και όσες κι αν είναι οι δικαιολογίες, είναι αλήθεια ότι η «αναπαλαίωση» αυτού του είδους είναι μια διαδικασία η οποία μειώνει στο ελάχιστο και πολύ συχνά κυριολεκτικά εξαφανίζει κάθε ίχνος αυθεντικότητας των ιστορικών κτηρίων, καθιστώντας τα αντίτυπα –ή, ακόμη χειρότερα, κακέκτυπα– του εαυτού τους, ένα είδος σκηνικών. Εδώ η καταστροφή ούτε λίγο ούτε πολύ εμφανίζεται και προβάλλεται ως σωτηρία του ιστορικού κτηρίου, ενώ δεν είναι παρά μια συγκεκαλυμμένη καταστροφή του. Ας σημειωθεί, δε, ότι από τους σοβαρότατους κινδύνους που εγκυμονούν τέτοιες επεμβάσεις δεν εξαιρούνται ούτε μεγάλα και σημαντικά μνημεία, ακόμη και μεσαιωνικά.

Προτάσεις για την αντιμετώπιση των προβλημάτων

Πρώτιστη, λοιπόν, και κατεπείγουσα ανάγκη είναι η ευαισθητοποίηση των πολιτών. Προς την κατεύθυνση αυτή σημαντικότερος μπορεί να είναι –και είναι– ο ρόλος οργανώσεων όπως η *Ελληνική Εταιρεία*, οι οποίοι αφ' ενός στηλιτεύουν καταστροφές

Αρχοντικό στην Βέροια.

και αφ' ετέρου συνεισφέρουν ποικιλοτρόπως στην υλοποίηση υποδειγματικών έργων που μπορούν να λειτουργήσουν κυριολεκτικά ως οδοδείκτες για την κοινωνία.

Η ευαισθητοποίηση της κοινωνίας, βέβαια, θα πρέπει να γίνεται παράλληλα και ταυτόχρονα με την εκπαίδευση των «ειδικών» (κυρίως μηχανικών αλλά και εργολάβων, τεχνιτών και λοιπών εμπλεκόμενων σε σχετικά έργα) και τη στελέχωση των δημοσίων υπηρεσιών με εξειδικευμένους υπαλλήλους, ικανούς να επεξεργασθούν τους ισχύοντες οικοδομικούς κανονισμούς και να τους καταστήσουν συμβατούς με τις ειδικές απαιτήσεις που έχουν οι επεμβάσεις στα μνημεία.

Προς την κατεύθυνση της εκπαίδευσης των «ειδικών» σημαντικό ρόλο μπορούν να παίξουν, πέρα από τους κατ'εξοχήν αρμόδιους για την εκπαίδευση φορείς, δηλαδή τα πανεπιστήμια, και επίσημοι φορείς, όπως λ.χ. διάφορες υπηρεσίες του ΥΠΠΟ και το Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος ή και σύλλογοι

εξειδικευμένων και ευαισθητοποιημένων στα προβλήματα της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς τεχνικών, όπως λ.χ. η Εταιρεία Έρευνας και Προώθησης Επιστημονικής Ανασφάλωσης Μνημείων (ΕΤΕΠΙΑΜ). Μόνο με βάση τις παραπάνω προϋποθέσεις θα μπορέσει να διαμορφωθεί το σωστό πλαίσιο εργασίας των τεχνικών, εργολάβων και τεχνιτών που ασχολούνται με την προστασία των μνημείων. Αξίζει τέλος να επισημανθεί για μια ακόμη φορά η σημασία που έχει η συνειδητοποίηση από πλευράς της ελληνικής κοινωνίας της ουσιαστικής προστασίας όσων ιστορικών κτηρίων και συνόλων έχουν απομείνει στην πατρίδα μας, ώστε να είναι δυνατόν, τουλάχιστον τα εναπομείναντα, να συνεχίσουν να χρησιμεύουν ως πηγές επιστημονικής γνώσης του παρελθόντος αλλά και πολύπλευρης έμπνευσης ημών των ιδίων και των εγγονιών μας.

■ Σταύρος Μαμαλούκος, Καθηγητής Αρχιτεκτονικής Πανεπιστημίου Πατρών, μέλος ΣΑΚ.